

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2018

ARAŐTIRMA

Research

İslam Kozmoloji Öğretisinde Allah - Tabiat ve İnsan İlişkisi Bağlamında Doğa ve Doğanın Korunması

Ahmet Erkol

Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı

ahmeterkol@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6435-0905>

Geliş Tarihi / Received: 16.10.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2018

Öz

İslam düşünce tarihinde belki de en çok ihmal edilen, üzerinde fazla çalışma yapılmayan konu İslam kozmolojisidir. İslam düşüncesinin evrenselliğini yansıtan Allah, Tabiat ve doğa arasındaki ilişki biçiminin yeteri derecede yansıtılmamış olması nedeniyle ki doğa ve çevreye dair sanki İslam'ın hiçbir sözü yokmuş gibi anlaşılmıştır. Bu durumun belki de bir yansıması olarak İslam coğrafyası bugün tabiat olarak kurak kalmıştır. Bu kuraklık yalnızca tabiat olarak değil, zihinsel, düşünsel ve duygusal olarak da yaşamın bütün alanlarında görölmektedir. Evrenin bütününü ilahi rahmetin bir yansıması olarak gören ve tabiatdaki her bir varlığın da sürekli bir tesbihatta olduğunu söyleyen bir dinin, bu şekilde kuraklığa mahkum edilmesi, hayatın her alanını tüketmesi vahim bir durumdur. İslam düşüncesinin bu en değerli yanını bir değini biçiminde de olsa yeniden akademik alana taşımak ve buna dair Kur'an merkezli bir yaklaşımın ne olduğunun belirlenmesi amacıyla bu makale kaleme alınmıştır. Makalede temel olarak Kur'an'ın tabiat vurgusu, doğanın korunması ve buna dair İslam düşünce tarihinde konu hakkında yapılmış kimi çalışmalar da dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Kelâmı, Doğa, Tabiat, Kozmoloji, Çevre Ahlakı.

Nature of Existence and Preservation of Nature in the Context of Allah-Nature and Human Relations in Islamic Cosmology

Perhaps the most neglected and understudied subject in the history of Islamic thought is Islamic cosmology. The fact that the relationship between Allah, the nature of existence and nature, which reflects the universality of Islamic thought, is not adequately made visible has been understood as if there is no word of Islam about nature and the environment. Perhaps as a reflection of this situation, Islamic geography has remained dry as a nature these days. This drought lives not only in nature, but also in all areas of life mentally, intellectually and emotionally. It is a grave situation that a religion that declares the whole universe is a reflection of divine mercy and that every natural being is in a constant state of praying is condemned to this kind of drought and consumes every area of life. This article has been written in order to move this most valuable aspect of Islamic thought back to the academic stage, in the form of a statement, and to explore how Qur'an approaches this issue. This article basically covers the Qur'an's emphasis on nature, its preservation, and a review of certain studies in the history of Islamic thought related to the issue.

Keywords: Islamic Theology, Nature of Existence, Nature, Cosmology, Environmental Ethics.

Atf / Cite as

Erkol, Ahmet. "İslam Kozmoloji Öğretisinde Allah - Tabiat ve İnsan İlişkisi Bağlamında Doğa ve Doğanın Korunması". *Marife* 18/2 (2018): 573-589. <https://doi.org/10.33420/marife.471327>.

Giriş

Evrenin oluş biçimi, ortaya çıkış sürecindeki gelişmelere dair bilgilerimiz hala başlangıç düzeyindedir. Buna dair ileri sürülen iddialar birer teori biçiminde gelişim göstermektedir. Sahip olduğumuz bilimsel veriler de doğası gereği, sürekli değişkenlik gösteren cinstendir.¹ Bilimsel verilere koşut dini söylemler de bu çerçevede değerlendirildiğinde farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla evrene dair düşüncelerimiz, sürekli bir şekilde merakımızı celp etmeye devam edecektir. Varoluşun nasıllığını sorgulayan bu temel yaklaşıma bilimsel bazı değerlendirmeler eşlik etse de bir yanıla spekülatif olmaktan tamamen sıyrılamayacaktır. Evren bütünlüğü içerisinde yer alan gezegenimize dair bilimsel veriler ise, bütüne göre daha ileri bir seviyededir. Zira doğrudan deneye tabi tutulabilmekte ve gözlem imkanı sunmaktadır. Evrendeki oluşum, mikrokozmosdan makrokozmosa bir benzerlik teşkil etmektedir. Yani varoluşun tözü temelde aynıdır. Dini literatürde somuttan soyuta, mücessem olandan müteal olana, evrende bir bütünlük söz konusudur. Dini literatürde bu durum; "hiçbir şey sebepsiz ve keyfi değildir" şeklinde ifade edilmiştir. Evren bütünlüğünde olduğu gibi, kendi gezegenimizde de her şey bir gayeye binaen var olmuştur. İslam düşüncesinde / Kalam İlmi'nde ve felsefede de İlahi varlığın kanıtı olarak sunulan "gaye ve nizam delili"nde; evrende var olan her bir şeyin belli bir gaye ve düzen çerçevesinde var olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir. Evren bütünlüğü içerisinde bunu gözlemek mümkündür.

Kur'an, bir bütün olarak insanın dikkatini tabiata çekmekte ve oradan hareketle yaratıcısına ulaşması gerektiğini hatırlatmakla birlikte, gezegende kendisine bahşedilen nimetlere karşı da belli bir şükür yaklaşımı içinde olmasını istemektedir. Bu çerçevede pek çok yerde ifade edildiği gibi Yasin Suresinde de; "Onlar, ölü toprağa can vermemizde ve beslenmeleri için topraktan ürünler çıkarmamızda (yaratma ve diriltme gücümüzün) işaretini görürler... Toprağın verdiği her türlü üründe, insanların bizzat kendilerinde ve hakkında (henüz) bilgi sahibi olmadıkları şeylerde karşıt-çiftleri yaratan Allah ne yücedir." (Yasin 36/33-36) buyrulmaktadır. Bu, canlı cansız bütün varlıklarda mevcut bulunan çift kutupluluğa bir işarettir. Aynı şekilde bu durum insanlar, hayvanlar ve bitkilerdeki iki cinslilik, tabiattaki aydınlık ve karanlık, sıcak ve soğuk, artı ve eksi çekim ve elektrik gücü, atomun yapısındaki artı ve eksi yükler v.b. olduğu gibi, karşıt fakat birbirini tamamlayıcı güçlerin varlığında kendisini gösterir. İnsan için tabiatta, şu

¹ Bk. Jaret Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, trc. Ülker İnce (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2002).

an hakkında bilgi sahibi olmadığı pek çok farklı zenginlikleri barındırdığına da Kur'an işret etmektedir.²

Kur'an'da: "Hiçbir şey boş yere yaratılmamıştır." (Mü'minin 23/115) Ve her bir şeyin belli bir maksat ve gayeyle bağlandığı bu evrende, uygunluklar ve teşbihler, ruhların yükseliş ve inişi, farklılaşma ve bütünleşme vardır. Bunların hepsi ahenkli bir bütünü meydana getirmişlerdir. Bu da daha çok, içinde tabiatın birliğinin, bütün her şeyin birbirine bağlı olduğunun ve bütün yaratıkların ontolojik olarak yaratıcıya bağlı olduklarının vurgulandığı bir yapıyı ifade etmektedir.³

Burada ele alınacak konu, temelde Kur'an'ın tabiata dair vurgularından hareketle, Kur'an merkezli bir değerlendirme olacaktır. Kur'an'ın kozmolojiye dair işaretleri, onun bize bu alanda bilgi vermeyi hedefleyen bir beyan mıdır? Yoksa içinde yaşadığımız evrenle insan diye tarif edilen varlığın da dahil olduğu bütün bir yapının aynı öze ait olduklarının vurgulanması ve insanın korunması için, tabiatın da korunmasının gereğine vurgu mudur? Bir başka ifadeyle, İslam kozmoloji öğretisinde tabiata dair vurgu temelde neyi hedeflemektedir? Bu birkaç soru etrafında konu işlenirken, çalışmanın merkezinde Kur'an'ın bizzat kendi beyanları olacaktır. Bununla birlikte Müslüman düşüncesinde farklı alanlarla ve ilginç yaklaşımlarıyla erken dönemde kozmolojiye dair değerlendirmelerde bulunan İhvan-ı Safa ve günümüzde bu konuya dair özgün eser veren Seyyid Hüseyin Nasr, Fazlurrahman ve Muhammed Esed'in çalışmaları da dikkate alınacaktır. Makale, ağırlıklı olarak bu çerçevede şekillenecektir. Bu alanda ülkemizde yazılan bazı eserlerin mevcudiyeti bilinmekle birlikte⁴ bir makale çerçevesinde bütün bunlara işaret etmenin imkansızlığını da vurgulamak gerekmektedir. Ayrıca burada daha ziyade üzerinde duracağımız husus, Kur'an'ın tabiat vurgusu ve bugün Müslüman toplumunun bu vurguya yaklaşım biçimidir.

1. Müslüman Düşüncesinde Kozmoloji ve Antropokozmik Görüş

Müslüman düşüncesinde dini ve ahlaki ilimlerin merkezinde tevhid düşüncesi yer almaktadır. Aynı şekilde tabiat ilimlerine dair düşünce geliştirilirken de, bütün yaratılmış varlıkların karşılıklı münasebetlerinde gizlenen sır keşfedilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Müslüman kozmoloji öğretisinde temel yaklaşımın; bütün varlıkların birliğinin esas alınması olduğu görülecektir. Bu gaye müslüman düşüncesinin ana hedefini teşkil etmektedir. Tabiatdaki birlik düşüncesi ve kainattaki bütün parçaların karşılıklı münasebetleri hakkındaki görüş, yaratıcının eşsizliğinin tamamlayıcı ve zorunlu bir neticesi

² Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2: 901.

³ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, trc. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 65.

⁴ Bk. İbrahim Özdemir, Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam* (Ankara: Diyanet Yayınları, 1995); Recep Ardoğan, *Varlık Anlayışından Ahlaki Temellere İslam'da Ekoloji* (İstanbul: KLM Yayınları, 2018); Hüseyin Aydın, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009).

olarak ortaya çıkmıştır.⁵ Müslüman ilim adamlarının çoğu, tabiatla ilgili araştırmalarını, yaratıcının “ayetler”ini müşahede edebilmek ve Allah’ın eşsiz “eserlerini” doğrudan görebilmek için yürütmüşlerdir. Kur’an, tabiat hakkında detaya girmemekle birlikte, sık sık tabiata dair yaptığı değinilerde sürekli bir şekilde tabiatı Allah’a isnad etmiş veya tabiatla insan arasında ilgi kurmuş ya da akıl sahibi insanın, bu tabiatı var edene iman etmesi hedeflenmiştir.⁶ İslam düşüncesinin teosantrik bir inanç yapısına sahip olduğu Kur’an’ın bütününe egemen olan bir anlatımdır. Egemen olan bu teosantrik anlatımda zaman zaman “nâssın Rabbi, nâssın ilahı” (Nâs 114/1-3) biçimindeki ifadelerle Kur’ani kullanımda adeta insanla bir özdeşlik arz etmektedir. “Allah’a karz-ı hasen veriniz” (Mâide 5/12) ayetinin işaret ettiği husus; özellikle kollanıp gözetilmesi gereken insanı ifade etmektedir. Tabiattaki diğer varlıklarla birlikte insanın da içinde yer aldığı bu bütünlüğün oluşturduğu ahenge egemen olan da tevhid/birlik fikridir. Modern dilde bu yaklaşım antropozmik görüş olarak ifade edilmektedir.⁷

Tabiatın harikaları ve mucizeleri ile Müslüman tabiat bilginleri tarafından zikredilen, bitki ve hayvan hayatından alınan manevi ve ahlaki dersler Müslüman düşüncesinde araştırmacıyı, tabiattaki mevcut ilahi faili fark etmeye sevk ettiğinden dolayı, tabiata dair yapılan araştırmalar sadece tabiatı anlama gibi bir meraktan öte, tabiattan hareketle yaratıcı düşüncesine ulaşma ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki münasebetin keşfine dairdir. Bu nedenle erken dönem müslüman ilim insanlarının çabası, öncelikli olarak Kur’an’ın işaret ettiği her bir hususun beyanı, sonrasında ise burada işaret edilen hakikatlerin nâssın tamamına iletilmesi ve bunların maksatlarına uygun bir tarzda izah edilmesi hedefidir. Müslüman ilim insanlarının bu doğrultudaki düşüncesi sebebiyledir ki, sadece İslami ilimler alanında değil, kozmoloji, zooloji, kimya, tıp ve sair bilimlerde de büyük mesafeler almışlardır. Hicri altıncı yüzyıla kadarki süreçte genel kabule göre Müslüman ilim insanları büyük bir dinamizm ile ve her bir alanı yeniden keşfetme heyecanı ile hareket ettiğinden, tarihin sonraki sürecinde Doğu / Batı farketmeksizin bütün bir ilim dünyasına katkı sağlayabilmişlerdir. Burada şunun özellikle bilinmesinde yarar vardır; Müslüman düşüncesinin özünü oluşturan tevhiddir. Bu tevhid yalın olarak teoloji diye belirlenen alanla sınırlı değildir, alemin bütününde mündemicek olan bu yaklaşımdan hareketle içinde yaşadığımız tabiata da aynı anlam yüklenmiştir. Yani özü itibarıyla insanın da parçası olduğu bir yapıdır. Kur’an’ın özü olarak kabul edilen Fatiha Suresi’nin ilk ayetinin; “hamd alemlerin Rabbine aittir.” (Fâtiha 1/1) şeklindeki ifade İslam düşüncesinin üzerine ikame edildiği yapının en yalın ifadesidir. Çoğul olarak kullanılan “âlem”, Arapçada kendisine işaret edilene “alem / işaret” olması itibarıyla son derece bedihidir. Âlem bütünüyle O’nu işaret ediyorsa ve üzerinde yaşadığımız tabiatta, bu bütünün bir parçası ise- ki öyledir- o zaman onu korumak; “hamd”in devamını sağlamaktır.

⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), IV, 107.

⁶ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, trc. Alparslan Açıkgeç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 114-115.

⁷ Bk. Tu Weiming, “Aydınlanma Zihniyeti”nin Ötesi: *Antropozmik Bir Bakış Açısı*” trc. M. Akif Kayapınar, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/22 (2007/1): 27-38.

Yani tabiatı muhafaza Allah'a "hamd" in bir gereği olarak anlaşılmalıdır. Günde beş vakit namazda ve günün her saatinde müslümanlar tarafından okunan Fâtiha Suresi'ndeki bu anlama dikkat edilirse, İslam'ın tabiata dair değerlendirmelerinin özünün tevhibi yaklaşım olduğu görülecektir. Ve bu yaklaşımın esas itibarıyla evrendeki her bir varlık ile ahenkle yaşamanın emrini de içermektedir. Bu açıdan bakılırsa tabiatla esas olan uyumdur, çatışma ve tabiatla savaş değildir.

Konuya bu açıdan yaklaşan eskiçağ kozmoloji bilimleri genellikle tabiatın birliği ilkesinden hareket etmişlerdir. Bu sadece Müslümanlara özgü bir yaklaşım değildir. Tabiatın birliğini keşfetme ve gösterme çabası Hermetikler ve Pisagoryanlar gibi eskiçağ kozmoloji bilimlerinin de dayanak noktası olmuştur. Bu ortak nokta sayesinde, bu ilimler, İslam vahyine uyum sağlamış ve onun perspektifine kolayca girmiştir. Eski çağ bilimlerinin Müslümanlarca rahat bir şekilde kabul görmesinin temel nedeni, evren bütünlüğünde yaratıcının tekliği ve bütün var olanların yaratıcısı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmıştır. İslam vahyinin ruh ve özüne dayanan tabiatın birliği ilkesi, bütün tabii ilimlerin nihai amacı olarak kabul edilmiştir. Bu amaca binaen erken dönemden itibaren Müslüman düşüncesi farklı bilimlerle karşılaştığında onu özümseyebilmiş ve bu amaca hizmet ettiği ölçüde takdir etmiştir.⁸

İslam düşüncesindeki bu birlik anlayışı, İslam kültürünün bütün yönlerinde, özellikle tabiata karşı takınılan tavırda kendisini göstermiştir. Kur'an sık sık tabiatı kendi başına ayet olarak ele almış ve bu durumu; iman edenlerin tefekkür etmesi gereken Allah'ın ayetleri olarak zikretmiştir. Bu nedenle tarih boyunca bilimle uğraşan bütün Müslümanlar, tabiatın harikuladeliğinde Allah'ın rahmet ve yüceliğini gösteren ayetlerini, Allah'ın hem varlığının, hem de rahmetinin bir işareti olarak sunmuşlardır.

Kur'an'ın ilk muhatapları olan İslam öncesi Araplar, yaşadıkları doğal ortam nedeniyle tabiata karşı hem korku, hem de aşk duygusunu beslemekte idiler. Ve bu durum tabiatla görünenden hareketle görünmeyene ulaşma sezgisini onlarda sürekli canlı tutmuştur.⁹ Bu tabiatı temel alan İslam, tabiatdaki düzen ve ahenge sürekli bir şekilde dikkatleri yöneltmiştir. Kur'an hitabına bakıldığında, metnin önemli bir kısmının gerek makro düzeyde ve gerekse mikro düzeyde kainat ve onu oluşturan yapıyla alakalı olduğu görülecektir. "Allah en ufak bir varlığı örnek olarak göstermekten uzak durmaz." (Bakara 2/26) biçiminde ifade edilen ve günümüz modern kozmolojide atom veya atom altı parçacıkları olarak ifade edilen Kur'an'ın deyimleriyle "miskal-i zerre" tabiri ile bir açıdan varlığın en küçük parçasına işaret edilirken, diğer taraftan "âlem" ifadesiyle de evrenin bütününe işaret edilmiştir. "Yağmur yüklü bulutlara, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl sağlamca dikildiğine ve toprağın nasıl yayıldığına bakmazlar mı?" (Gâsiye 88/17-20) ayetleri benzer yüzlerce ayetlerden sadece bir kaçıdır. Kur'an'ın ısrarla vurguladığı bu husus erken dönem Müslüman düşüncesinde ciddi bir şekilde yer

⁸ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 21.

⁹ Bk. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1975), 55-72.

etmiş ve başta Mu'tezile kalamcıları olmak üzere sonraki farklı düşünce mensupları da bu konuya eğilmişlerdir.

İslam'ın bu kuşatıcı dili ve evrensel yaklaşımı, hayatın her alanında etkisini göstermiştir. Tarihin şahit olduğu en kısa süre içerisindeki muazzam yayılma, sadece siyasi ve askeri olarak değerlendirilmediği genel bir kabuldür. Özellikle kültürel olarak her türlü doğru düşünceye açık olan Müslüman zihni gittiği her bir coğrafyada geçmişten tevarüs edilen bilgi ve kültürel mirası almada hiçbir tereddüt göstermemiştir. Bu durumun belki de en uç örneğini İhvân-ı Safâ oluşturmaktadır. Dini düşüncenin pek çok alanlarında fikir beyan eden İhvân-ı Safâ özellikle kozmolojiye dair yaptıkları değerlendirmelerle farklılıklarını göstermişlerdir.

Müslüman düşüncesinde kozmolojiye dair, diğer bütün kültür ve inançlardan de yararlanarak değerlendirmeler yapan İhvan-ı Safâ, her konuda olduğu gibi, bu alanda da olabildiğince sembolik bir dil kullanmışlardır. Yaratılmışların temel amacının, yaratıcıya işaret eden veriler olduğunu ifadeyle konuyu şöyle temellendirmişlerdir: "O, kendi işlerini, akıl sahipleri tefekkür etsin diye yaptı ve kendi görülmeyen dünyasındakileri, kullar müşahede etsin ve onun hakîm, emsalsiz ve her şeye Kâdir olduğunu anlasın diye göstermektedir. İspatlamak ve gösteri amacıyla değil. Maddi dünyada algılanan bu şekiller, ruhlar dünyasında var olanların birer benzeri ve eşidir. İkinciler, nurani ve hafif varlıklardır. Halbuki birinciler, karanlık ve yoğunurlar ve bir resmin, sahibinin her şeyiyle aynı olması gibi bu şekiller de ruhani dünyada bulunanlara tekabül ederler. Fakat bunlar harekete geçirenler, onlar ise harekete geçilendir. Diğer dünyada bulunan şekiller sürekli, halbuki bu dünyadakiler çürür ve geçicidir."¹⁰ Dolayısıyla İhvân-ı Safâ'nın bu yaklaşımı bize Eflatu'nun mağara istiaresini hatırlatmaktadır. Esas olanın ruhani olduğu, maddi / cismani olanın ise sadece bu ruhani olana aracılık ettiği için bir anlam ifade ettiğidir. Ayrıca bütün bu olup bitenler, yani tabiatta mevcut her bir varlık sadece onu var edene işaret ettiği ve ona ulaşmada aracı bir görev ifa ettiği için anlamlı ve değerlidir.

İhvan, kozmolojiye dair Kadim Yunan'da kullanılan felsefi yaklaşımları esas aldığı gibi, sufilerin Allah ile evren arasındaki çekiciliği göstermek için kullandıkları aşk metaforuna da yer vermişlerdir. Buna göre bütün dünya yaratıcıyı arar ve O'na aşiktir. Hatta yaratıcı yegane ma'suktur. İhvân'a göre "şevk", her şeyin var olmasının nedeni ve evreni yöneten kuraldır.¹¹ Tevhid düşüncesinin doğal bir uzanımı olan bu yaklaşımda evrendeki her bir varlık bütünü birer parçasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla varlıkta esas olan bu bütünlüğün her yönüyle muhafazasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Müslüman düşüncesinde tabiatla mücadele veya ona üstün gelme, galebe çalma yaklaşımı yoktur, aksine tabiatla uyum halinde yaşama ve kendisine sunulan nimetlerden yeteri kadar istifade etme vardır. Bunun dışındaki her türlü yaklaşım haddi aşma olarak nitelendirilmiştir.

¹⁰ İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hillani'l-Vefâ* (Beyrut: Daru Sadır), 4: 84.

¹¹ İhvân-ı Safâ, *Resâil*, 4: 85.

Alemi bir bütün olarak kabul eden İhvan-ı Safa'ya göre mineraller ölü değildir, aksine kendilerine göre bir yaşamları mevcuttur. Bitkiler ve hayvanlar gibi ince bir duyumları ve gizli bir algılamaları vardır. Her varlığın bir amacının olduğu ve her şeyin bir nihai oluşa yöneldiği bir evrende, minerallerin son maksadı daha üstün varlık alemlerince kullanılmalarıdır. Diğer bütün varlıklar gibi mineraller de Tanrı'yı bilme amacıyla yaratılmışlardır.¹² Müslüman tabiat filozoflarına göre varlık yaratılış amacına göre hareket ederken, önüne engeller gelmedikçe tabiatın niyet ettiği amaç ve sonuçlar hep iyiye ve mükemmele yönelik olur. Hatta kötü gibi görünen şeyler bile daha büyük bir iyiliği amaçlar. Elementler, bitkiler, hayvanlar ve insan vücudu, yani her şey iyiye doğru hareket eder.¹³ Meseleye bu açıdan bakıldığında tabiat bir bütün halinde bir uyum ve ahenk içindedir. Yani, tabiat kaosa değil, düzen, nizam ve gaye egemendir. İnsan da bu yapının ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan bu tabiat alanındaki seremoniye uyum gösterdiği oranda müzik nağmelerinin aynı tınıyla söylenmesine aracılık edebilecektir. Bu nağmeleri duyabilecek duyarlılığa sahip kulakların artışı oranında tabiat barış ve huzur egemen kılınabilecektir.

Müslüman düşüncesinde kozmoloji, insan ve Allah arasındaki ilişkiyi kadim kültürlerden kendilerine kadar aktarılan bütün inanış ve düşünceleri sentezleyerek değerlendiren İhvân-ı Safâ, insan ile tabiat arasında da tam bir birlikteliği esas almaktadır. Onlara göre mineral, hayvan ve bitkilerden oluşan üç varlık aleminde, iyi ve kötü nefisler, insan isteğinden bağımsız bir şekilde karıştırılmışlardır. Bu alemlerin iyi ve güzel nitelikleri iyi nefislerin göstergesidirler. Bunun yanı sıra çirkinlikler ise, İhvan'ın "şeytani güçler" dediği kötü nefisler nedeniyledir. Her nesnenin doğal bir parçası olan bu nitelikler, o nesne tarafından her gittiği yere taşınır. Mesela eğer bir bitki belirli iyi niteliklere sahipse, bunları kendini yiyen hayvana da geçirir. Veya bir hayvanın eti kötü niteliklere sahipse, bunlar onu yiyen insanı da etkiler. Bu etkiler sadece fiziksel değildir, insanın ruhu da bundan etkilenir. Bu nedenle Yahudilik ve İslam'da yiyeceklerle ilgili yasakların nedenlerini biraz da burada aramak gerekir.¹⁴

İhvân, varlık zincirinden söz etmektedir. Burada kozmos ve insan, evrenin ve bölümlerinin, aynı zamanda insanın nitelikleri, peygamberler ve melikler, üç varlık alemi ve melekler bir diyagram halinde özetlenmiştir. Tabiatın birliği (Tevhid) ve ortaçağ kozmolojilerinin her zaman ana fikrini oluşturan "Yücelerin Yücesi / A'lay-ı İliyyîn'den aşağıların en aşağısına / esfel-i sâfilîne" (Tîn 95/5-6) dek her şeyin birbiriyle ilgili olduğu düşüncesi egemendir. Âlemin bütününe sari olan bu düşüncüyü "Hiç bir şey yoktur ki O'nu tesbih etmiş olmasın, fakat onların bu tesbihlerini anlamıyorlar" (İsra 17/44) ayeti bu çerçevede düşünüldüğünde varlığın oluş sebebi daha anlaşılır bir hale gelir. Bu durumun daha somut bir ifadesi olarak; "biz Davud'u lütfumuzla onurlandırdık. Siz ey dağlar! Onunla birlik olup Allah'ın yüceliğini terennüm edin ve siz de ey kuşlar!" (Sebe' 34/10) tabiat,

¹² Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 106-107.

¹³ İbn Sina, *eş-Sıfa -et-Tabiiyyat-* thk. Mahmud Kasım (Kahire), 32.

¹⁴ Nasr, *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, 80-81.

bir bütün olarak içindekilerle birlikte sürekli bir şekilde vahdeti terennüm etmekte, Allah'ı tesbih etmektedir. Her bir varlık cinsinin kendi lisanı haliyle Allah'ı tesbih ettiği dikkate alınır, doğanın korunması konusunda daha büyük özen gösterilecektir. Zira, tabiatı yapılan her bir olumsuz müdahale, doğadaki bu ilahi terennümün azalmasına yol açacaktır.

İslam düşüncesinde mevcut olan evrendeki bütün varlıkların tevhide işaret etmesi anlayışı ve her bir varlığın bu tevhid etrafında şekillenmiş bir yapı olduğu anlayışına benzer bir yaklaşımı Doğu Asya düşüncesinde özellikle Konfüçyüs'un söylemlerinde de görmek mümkündür. Eşya ve hadisatın "antropokozmik" olduğunu ifadeyle insan ve kainatın tek, organizmal bir bütün olduğuna işaret etmek istemektedirler. İnsan hayatının amacı, insanın kendisini gök ve yerle uyumlu hale getirmesi ve hem dünya hem de insanın aşkın kaynağına dönmesi inancı esas alınmıştır.¹⁵

"Antropokozmik" görüşte, dünya nesnelere yığınının oluşturduğu bir yığıntı olarak görülmemekte, ilim / bilgi de dünyayı manipüle etmenin bir aracı olarak gören Aydınlanmacı görüşe benzer araçsal bir rasyonalite olarak değerlendirilmemektedir. Aksine, bu görüşe göre nesne ile özne biri birinden ayrılmayan bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bilgi elde etmekten amaç; dünyayı manipüle etmek değil, insanın kemale ulaşması ile hem kendisini hem de dünyayı anlamasıdır. Başka bir ifadeyle bilgiden maksat; nasıl insan olunacağını öğrenilmesidir.¹⁶ Konfüçyüs inancındaki bu yaklaşım ile, İslam irfan inanışındaki değerlendirme biçimi biri birine çok yakındır. İslami irfan geleneğinde, insanlığımızın künhüne vakıf olabilmek, eşyanın tabiatını ve kendi özümüzün hakikatini araştırıp bulmaktan geçmektedir.

2. Kur'an'daki Tabiat Vurgusu

Kur'an, afakta ve enfüste âyetlerin varlığından bahsetmektedir. Bir yönüyle evrendeki her bir varlık, O'nun varlığının kanıtı olarak sunulmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında üzerinde yaşadığımız yeşil gezegende mevcut olan her şey aynı zamanda birer âyettir. İlahi varlığın bir kanıtı mesabesinde olan her bir şeyin korunması, özenle kullanılması bu yaklaşımın doğal bir sonucu olsa gerektir. "Düşünenler için âyetler" (Zümer 24/52; Fussilet 35/53) ifadesi Kuran'da en çok tekrarlanan ifadelerdendir. Dolayısıyla tabiatı âyet nazarı ile bakabilmek için her şeyden önce düşünce melekesinin sürekli bir şekilde devrede olması gerekmektedir. Günümüz dünyasında daha yeşil bir doğaya sahip olan toplumların daha çok aklını kullananlar olduğu tesadüfi bir durum değildir. Şüphesiz buradaki kasıt yalın olarak tabiatın yeşil olması değildir, bununla birlikte yaşadığı coğrafyada tabiatı karşı takındığı olumlu tavidir, ona karşı gösterdiği sevgidir.

Kur'an düşüncesinde taştan bitkiye, bitkiden hayvana tabii bir yükselişle her şey ilahi bir terennümle ibadet ve teslimiyet durumundadır. "Hiçbir şey yoktur ki

¹⁵ Bk. Weiming, "Aydınlanma Zihniyeti'nin Ötesi", 27-38.

¹⁶ William C. Chittick, *Kozmos'taki Tek Hakikat*, trc. Ömer Çolakoğlu (İstanbul: Sufi Yayınları, 2000), 143-144.

O'nu tesbih etmesin.” (İsra 17/44) Evrendeki bu ahenk ve nizam bu durumun doğal bir göstergesidir. Tabiat bir bütün olarak bunun adeta bir gösteri alanıdır. Garaudy'nin, “Ayçiçeği ibadeti” olarak bu durumu ifade eden Proclus'tan yaptığı alıntı, tabiatın nasıl bir ibadet halini yaşadığının ifadesi açısından son derece yerindedir: “Her dakika aşkla devamlı güneşe dönük duran bu bitki, tabiatıta her şeyin bulunduğu yere göre ibadet halinde olduğunu bize gösteriyor. Hareketinden doğan sesi kulaklar duysaydı bir çiçeğin en içten duygularla ilahi söyleyebileceğini herkes farkedirdi.”¹⁷ Kur'an söz konusu bu tabiat terennümüne şöyle işaret etmektedir: “Göklerde ve yerde bütün yaratıkların, kanatlarını yayararak uçan kuşların Allah'ın sınırsız kudret ve yüceliğini dile getirdiklerini görmüyor musun? Gerçek şu ki, Allah'a nasıl yönelip niyaz edeceklerini, O'nun yüceliğini nasıl dile getireceklerini bilmektedirler.” (Nur 17/ 41)

Kur'an'da, insanın topraktan yaratılmış olmasının defalarca vurgulanmış olmasıyla; insanın esas itibarıyla üzerinde yaşadığı doğanın bir parçası olduğunu sürekli bir şekilde hatırlaması ve kendisine emanet olarak tevdi edilen doğadaki kaynakları kullanırken, kendisini yaşatmak için gösterdiği özenin aynısını doğanın korunması için de göstermesi gerektiği bilinciyle hareket etmesi gerektiği kendisine bildirilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den; “yeryüzü benim için mescit kılınmıştır” rivayeti, müslüman düşüncesinde mekan ve kutsallık arasında kurulan paralelliği göstermektedir. Mescitlerin, namaz kılınan temiz mekanlar olması gerektiği dikkate alındığında; yeryüzünün bir bütün olarak mescit olduğu varsayıldığında, yeryüzünün kirletilmemesi ve temiz tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam'ın öngördüğü tabiat felsefesi doğanın tamamının birer mescit hükmünde olduğudur. Bilindiği gibi müslüman düşüncesinde namaz kılmak için özel bir mekan zorunlu değildir. Temiz olan her bir yer, Müslümanın namaz kılabilceği mescitlerdir. Buradan anlaşılması gereken; mescitler kirletildiğinde her bir inanan kişi nasıl bir tepki veriyorsa, tabiat kirletildiğinde de aynı tepkiyi vermesi gerektiğidir. Ne var ki günümüz dünyasında özellikle de egemen olma hırsıyla sınırsız bir şekilde ekonomik güç elde etmek için tabiatındaki kaynaklar sorumsuzca ve sınırsızca kullanılmakta ve tahrip edilen gezegen sanki tahrip edilen insanlığın geleceği değilmiş gibi bir cehaletle hareket edilmektedir.

Fazlurrahman'a göre Kur'an'ın tabiat hakkındaki öğretisinin üç temel unsuru vardır: O, bir düzen, bir 'kozmos'dur; gelişen ve büyüyen canlı bir düzendir; amaçsız bir düzene sahip olmayıp, bir gayeye işaret eder. Yani o, bir oyun alanı olmayıp son derece ciddiye alınmalıdır. İnsan bu düzenin kanunlarını araştırmalı, keşfetmeli ve onu ahlaki hedeflerin gerçekleşeceği bir alan haline getirmelidir.¹⁸

3. Tabiatdaki Ölçü ve Denge

Kur'an, evren ve bu arada tabiatın bütününde belli ölçüler yerleştirdiğini ve onların bu ölçüler dahilinde varlığını sürdürdüğünü vurgular. “Allah her şeyi

¹⁷ Roger Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri*, trc. Nezih Uzel (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 139.

¹⁸ Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı yeniden Düşünmek* (Ankara: Kitabiyat, 2000),191.

yarattı onlara şekil verdi ve aynı zamanda onlara imkan, ölçü ve kendilerine has nitelik verip (kaddara) yönlerini gösterdi.” (A’la 87/2-3) Bu ayetle Allah Teâlâ’nın, bir şeyi yarattığı zaman ona dinamik davranış kanununu, yani takdirini de verdiğini ve bunun aynı zamanda onun yolunu, yönünü ve hedefini de belirlediğinin bir ifadesidir.¹⁹ Başka bir ayette: “Allah göklere ve yere ‘isteseniz de istemeseniz de gelin’ dediğinde, onlar ‘isteyerek geliyoruz’ diye cevap verdiler.” (Fussilet 41/11) Sonra Allah göksel tabakanın her birine özel emri (takdiri) yerleştirdi (vahyetti). Bu takdir (dinamik kanunlarının yerleştirilmesi) Yüce ve bilen Allah tarafından’dır.” (Fussilet 41/11-12) Tabiatın işleyişi ile ilgili bir başka ayette ise: “O her şeyi yarattı ve ölçüsünü verdi” (Kamer 54/49; Hicr 15/21), bu ‘belirli’ ve ‘sınırları çizilmiş’ niteliği ile, yaratılan her şey, bir tür iş bölümüne sahip olup diğer varlıklar arasında, ama onlarla bütünlük sağlayacak şekilde kendi işini yapar ve kendisine bildirilen yoldan sapmaz. Zira eğer varlıklar kendi kanun, yol ve sınırlarını çiğneselerdi düzen içinde bir evren olamazdı. İnsan dahil her varlığın ‘sınırlı’ olduğu fikri Kur’an’ın kozmoloji ve teolojisindeki en önemli noktalarından birisidir.²⁰

Fazlurrahman’a göre, insanın tabiatla olan ilişkisinin dini ve ahlaki boyutunu tamamen göz ardı eden veya ikinci plana iten bir anlayış kadar; tabiatı tamamen keyfi bir Tanrı’nın, insanlar için yarattığı bir ceza ve ıslah yeri olarak göstermek de yanlıştır. Buradan Tanrı’yı çıkardığınız zaman evrenin, insanın hiç bir ahlaki sorumluluk duymadığı, sırf istismar edilen bir mekan olarak algılanması da doğal bir sonuçtur. Yaratılmış bir düzen içinde yaşamının insanda uyandırdığı hayranlık ve buna bağlı sorumluluk duygusunu çıkardığınız zaman, geriye, kötülüklerle dolu bir dünya ve bu fiziksel, toplumsal kötülüklerle başa çıkmak için hiçbir ümidi ve sorumluluğu kalmamış bir insan bırakırsınız; ya da, içinde yaşadığı tabiatı büyük bir hızla ve sorumsuzca istismar eden bir insan tipini yaratmış olursunuz.²¹ Bu nedenle Kur’an düşüncesinde insanın kendisine sunulan nimet ve imkanlardan yararlanmasının ölçütü olarak şu prensibi belirlemiştir: “Onlar infakta buldukları zaman (Allah’ın kendilerine sunduğu imkanları kullandıkları zaman) israfa bulunmadıkları gibi cimrilik de yapmazlar; bu ikisi arasında her zaman bir orta yol bulunduğunu bilirler.” (Furkan 25/67).

Kur’an’ın Müslüman toplumunu tarif ederken; “ümmeten vasatan/hayatın bütün alanlarında orta yolu takip eden toplum” belirlemesi, Müslüman mefkuresinde tabiatla karşı takınılması gereken tutumu da belirlemektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam tasavvurunda “tabiata egemen olma” yaklaşımı yoktur. Bunun yerine insan ile tabiat arasında hayatın her bir anına nüfuz etmiş bir ahenk ve nizam vardır. İnsan kendi lisanı ile Allah’ı tesbih ettiği gibi, tabiat da kendi lisanıyla Allah’ı tesbih etmektedir. Bu nedenle zorunlu olmadıkça ve ancak kendisine verilen ruhsat çerçevesinde tabiatın yararlanma hakkına sahiptir.

¹⁹ Bk. Esed, *Kur’an Mesajı*, 3: 973.

²⁰ Çiftçi, *İslam’ı Yeniden Düşünmek*, 192.

²¹ Çiftçi, *İslam’ı Yeniden Düşünmek*, 198.

Evren, belli kanun ve kurallar dahilinde yaratılmış ve düzenli bir şekilde işlemeye devam etmektedir. İnsana düşen bu kanunları ve işleyiş örgüsünü tesbit etmektir. Bunu yapmaktaki kasıt da tabiata hakim olmaktan ziyade, orada 'iyiliği' yaratmak ve insanın amaçlı davranışlarına zemin hazırlamaktır. Bu hedef için bütün tabiat insanın hizmetine sunulmuştur. Kur'an'da işaret edilen, diğer varlıklara teklif edilip reddedilen, yalnızca insan tarafından kabul edilen "emanet"i de, kendisine sunulan bu imkanları amaca uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bu "emanet" evrenin kanunlarını bulup ona göre davranmak ve bu davranışı ahlaka dayalı bir evren düzeni inşasında kullanmaktır.²²

Kur'an, tabiattaki her şeyin insanın kullanımı için yaratıldığını söylerken, bunlardan yararlanma ölçüsünü de belirlemiştir. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah size boyun eğdirdi." (İbrahim 14/13) "O, Gemiler yüzün diye denizleri sizin kontrolünüze verdi." (İbrahim 14/12) "Güneşi ve ayı sizin için belli bir işleyiş örgüsüyle donattı ve gece ve gündüzü sizin için düzenledi." (A'raf 7/54) Buna benzer Kur'an'da onlarca ayette tabiatta insana sunulan imkanlara dikkat çekilmiştir. Ancak bütün bunların kullanımında da temel olarak "ahlakilik" esas alınmıştır. Tabiatta insanın istifadesine sunulan kaynakların kullanımında "emanet" ve "ahlakilik" düşüncesi yerine tabiata hükmetme, ya da kuralısızca tüketme sonucunda ortaya çıkacak neticeyle alakalı olarak Kur'an şu uyarıda bulunur: "Onlar, egemen olduklarında yeryüzünde fesat çıkarmaya, harsı ve nesli yok etmeye çalışırlar." (Bakara 2/205) Harsın fesadı; tabiatta en güzel şekilde insanlığın istifadesine sunulmuş ve adil bir bölüşüm yapıldığında, bütün yaşayanlara yeter düzeyde bulunan ürünün; açgözlülükle daha çok ürün alma adına genetiğinin değiştirilmesi sonucu tabiata müdahale ve bu müdahale sonucunda da neslin bundan etkileneneğine de işaret etmektedir. Kur'an'ın bu beyanı açık bir şekilde tabiata yapılacak her bir olumsuz müdahalenin, insanlık için başka türlü olumsuz sonuçlar doğuracağını ve farklı hastalıkların oluşumuna sebep olabileceğini de dikkatlere sunmaktadır.

Aynı şekilde "Allah'ın yaratmasında değişiklik yapma" (Nisa 4/119) teşebbüsünü şeytani bir eylem olarak Kur'an vassfetmektedir. Tabiatta fitri/doğal olarak yaratılana müdahalenin doğal sonucunun da insanlık için hüsrana olduğu da özellikle vurgulanmıştır. (Nisa 4/119) Dolayısıyla bu durum aynı zamanda mesajın, vahyin de bir uyarısıdır. Özellikle sanayileşmeyle birlikte, tabiatta yapılan keyfi müdahaleler, genetiği değiştirilmiş ürünlerin, bir yanıyla beslenmede katkı sağlarken, diğer taraftan ciddi sorunlara yol açtığı da görülmektedir. Bu nedenle Kur'an; "iş ve eylemlerinde aşırıya kaçanlara/müsrife uyulmamasını, zira o ölçüyü aşanların yeryüzünde düzen ve uyum sağlayacaklarına bozgunculuk yaptıklarını" (Şuara 26/151-152) belirtmektedir. Doğal olarak tabiata yapılan her türlü ölçsüz müdahale Kur'an düşüncesinde bozgunculuk olarak nitelenmiştir.

²² Çiftçi, *İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 199.

4. Tabittan Yararlanmada Kıstas

Kur'an, insanın tabiata yaklaşımda dikkat edilmesi gereken hususları ifade ederken, insanlığa sunulan nimet ve imkanların dikkatli kullanılması gerektiği, aksi durumda büyük felaketlerin ortaya çıkacağına Yunus Suresindeki şu ayetle vurgu yapmaktadır: "Bu dünyadaki hayatın örnekliliği gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki onu, insanların ve hayvanların beslendiği yeryüzü bitkileri emer, ta ki yeryüzü göz alıcı görkemine kavuşup süslenip bezendiği ve sakinleri onun üzerinde bütünüyle egemen olduklarına inandıkları zaman, bir gece vakti yahut güpegündüz hükmümüz ona iner ve böylece onu kökünden biçilmişe çeviririz, sanki dün de yokmuş gibi. Düşünen insanlar için biz böyle açık açık ve ayrıntılı olarak ayetlerimizi dile getiriyoruz." (Yunus 10/24)

Muhammed Esed, ayette geçen "zuhruf" kelimesinin, tabii/fitri olanın dışına çıkıp sunilik, yapaylık ve gayritabiî olana ilişkin bir anlamı içerdiğini ve bu çağrışım nedeniyle ayette kendisinden sonra geçen "zeyyenet" fiiliyle belli bir uyum ve bütünlüşmeyi sağladığını belirttikten sonra; burada dikkat çekilen hususun; insanoğlunun tabiatla işbirliği ve bağdaşma içinde değil, fakat onunla düşmancasına bir tutumun içine girerek ve teknolojik etkinliklerle gerçekleştirdiği yapay ve aldatici süslemelerin, ya da kısa vadeli bazı çıkarımların sonuç itibariyle felakete sonuçlanacağına bir işareti olarak dile getirilmiş olduğu şeklinde değerlendirmektedir.²³

Kur'an düşüncesinde bir bütün olarak tabiat ve içindekilerle birlikte her şey belli bir uyum ve ahenkle yaratılmıştır. "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık! Evet, onları hak ve hikmetle, ciddi maksat gayelerle yaratık. Ama onların çoğu, anlamazlar" (Duhan 44/38-39) varoluş amaçları dikkate alınmaksızın tabiatta gerçekleştirilen büyük ölçekli aşırı tüketim deniz ürünlerinin bozulmasına, içilebilir temiz su kaynaklarının azalmasına ve hatta kurumasına, belli bölgelerde kıtlığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun önüne geçmek için bütün dünyada farklı inanç ve kültüre sahip insanlar tarafından değişik isimlerle kurulmuş binlerce sivil organizasyondan söz edilebilir. Bunlar içerisinde belki de en ilginç Amerika'da faaliyet sürdüren ve "yeşil din" mensupları diye kendilerini ifade eden Amerikalı Müslümanlardır.²⁴ Bilindiği gibi Kur'an'ın cennet tasvirleri neredeyse tamamen yeşil ve su motifleriyle bezenmiştir. İslam'ın rengi olarak "yeşil" in sembolize edilmesi tesadüfi olmasa gerektir. Kendisine temel renk olarak "yeşil" i seçmiş bir dinin mensuplarının yaşadıkları coğrafyanın neredeyse tamamen yeşilden uzak olmasının da üzerinde durulmalıdır. Burada tercih edilen "yeşil" renk salt bir yeşile özlem ile izah edilemez. Bundan daha derin anlamları barındırmaktadır. Her şeyden önce yaşam döngüsünün sağlıklı işleyebilmesi için doğal olarak yeşile ihtiyaç vardır. Yaşamın kaynağı olan su ve oksijenin var olması da bir yönüyle yeşile bağlıdır. Onun için

²³ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1: 399.

²⁴ Bk. İbrahim Abdulmatin, *Çevreci ve Dindar (Dinin Ne Kadar Yeşil)*, trc. İhsan Durdu (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013).

tabiatını tahrip eden toplumlar sadece kendi geleceklerini değil, belki bütün bir yeşil gezegeni de tehlikeye atmış olurlar.

Kuran'ın önerisi ve hazreti Peygamber'in pratiğine bakıldığında hiçbir şekilde aşırı tüketim hoş görülmemiştir. Gereğinden fazla yapılan her türlü tüketim israf olarak belirtilmiş ve müsrif olanlar da ciddi anlamda eleştirilmiştir. Özellikle modern dönemde kapitalist anlayışın bir yansıması olarak sınırsız tüketim ve insanın tükettiği ile değerlendirilmesi yaklaşımı, tabiatın tahrip olmasında temel etkidir. İnsanı salt tüketen bir varlık formuna indirgeyen bu zihniyet insanla doğal dünya arasındaki irtibatın da kopmasına yol açmaktadır. Bu sistemler bizi üretim birimlerine indirgemektedir. Bu sistemdeki değerimiz ürettiğimiz şeylere göre belirlenmektedir. Oysa İslam mefkuresine göre insan tabiatın en seçkin varlığı olarak kabul edilmiş ve kendisine emanet olarak teslim edilen doğayı içindekilerle birlikte adil bir şekilde kullanması gerektiği talimatı verilmiştir. Bu yaklaşımda insan, tabiat ve içindekilerle birlikte uyum içindedir. Asla çatışmaya ve düşmanlığa, egemen olmaya yer yoktur. Tersine her şey insana ram kılınmıştır, insana düşen ise kendisine sunulan bu imkanı kullanırken tevhidi yapıyı zedelemeyecek bir yaklaşımın içinde olmasıdır.

Tabiatdaki mevcudatın tevhid düşüncesi noktasında tekliğini ifade eden Kur'an'ın şu beyanı; konuyu bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmenin ötesinde, yaşamın nasıl oluştuğuna ve bu noktada, bütün bir insanlığın göstermesi gereken teslimiyet ve özene işaret etmektedir. "İnkara şartlanmış olanlar, göklerin ve yerin (başlangıçta) bir tek bütün olduğunu ve bizim sonradan onu ikiye ayırdığımızı ve yaşayan her şeyin sudan yarattığımızı görmüyorlar mı? Hala inanmayacaklar mı?" (Enbiya 21/30). Yaşamın özünü oluşturduğu gibi, yaşamın devamı için de mutlak anlamda zorunlu olan suya Kur'an'ın bu işaretinde, kendi özünü oluşturan elementlerin temelde su esaslı olduğuna da vurgu mevcuttur. Dolayısıyla yaratılışın tekliği ile tevhidi düşünce arasında doğrudan bir paralelliğin varlığını da göstermektedir. Bu çerçevede tabiatın korunmasında en çok özen gösterilmesi gereken alanların başında da şüphesiz su kaynakları gelmektedir. Kur'an'ın suya dair bu vurgusu üç boyutlu bir anlamı içermektedir: (1) su ve özellikle deniz, tüm canlı türlerinin ilk örneğinin ortaya çıktığı ortamdır; (2) varolan ya da tasarlanabilen tüm sıvılar içinde yalnızca su, hayatın ortaya çıkıp tekamül etmesi için uygun ve gerekli özelliklere sahiptir; (3) hayvansal ya da bitkisel, canlı her hücrenin fiziksel temelini oluşturan ve içinde hayat olgusunun belirebileceği yegane madde ortamı olan protoplazma büyük ölçüde sudan ibarettir ve bütünüyle suya dayanmaktadır. Evrenin başlangıçtaki fiziksel birliğine işaret eden önceki ifadeyle canlı alemin elementer birliğini işaret eden bu ifadenin birlikte ele alınması, tüm yaratılış olgusunun dayandığı tek bir planın, tek ve tutarlı bir yaratma eyleminin ve buna bağlı olarak da tek bir yaratıcının varlığına götürmektedir.²⁵ Ki bu da kainat nizamındaki tevhide işaret etmektedir.

Kur'an bu temel prensiple yaşamı anlamlandırırken, Batı merkezli modern anlayışta ortaya konulan ve her gün biraz daha kendisini ölüme ve hiçliğe doğru

²⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2: 651.

hızla sürükleyen anlayışta her şey amaçsızca tüketilmektedir. İnsanın yeni tanımı neredeyse; “tüketen varlık/homo economicus” biçiminde belirlenmiştir. Üstelik amaçsızca bir tüketimdir bu. Salt ihtiyaçtan kaynaklı değil, tersine tüketmek için tüketim. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak Garudy’nin haklı olarak işaret ettiği; çarpıtılmış bir tabiat anlayışının doğmasına yol açmıştır. Söz konusu düşüncede tabiat insanın kendi “mal”ı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de onu her türlü kullanım hakkına sahip olduğu sonucuna ulaşıyor. Bu tahrip ve harcama ile yeryüzünde hiçbir tabii zenginlik kalmayınca kadar tüketilmek hedeflenmiştir. Bu yaklaşımla dünya bir çöp tenekesine dönüşmektedir. Kaynakların fütursuzca tüketildiği bu düşüncede, insanı engelleyecek herhangi bir güç mevcut değildir. Böylece yaşadığımız çevreyi yerle bir ederek enerji kaybı ve yönsüz gelişme ile “entropi” kuralına farkında olunmadan yardım edilmiş olmaktadır.²⁶

İslam düşüncesinde tevhidin gereği olarak tabiat ile insan arasındaki ilişki ayrılık ve karşıtlık değil, bütünlük ve beraberlik ilişkisi ile birlikte bir estetik ilişkisidir. Tabiatın tamamının terennüm içinde olduğunu varsayan Kur’an, insanı da bu yapıya uygun bir davranış içinde olmasını emretmektedir. Buna göre tabiata yaklaşımda bir estetik ve mutluluk esas alınmalıdır. Tabiat bir ham madde deposu, yahut çöplük dağlarının oluşturulacağı alanlar olarak görülmemelidir. Batı düşüncesinde Hobbs tarafından dile getirilen; “insan insanın kurdudur” düşüncesinden hareketle sınırsız ve amaçsız bir rekabetle tabiatı ve toplumu adeta tahrip yarışına giren bir anlayış yerine karşılıklı saygı ve gerektiği kadar tabiattan yararlanma esası getirilmiştir. Bu durum esas alınmadığı içindir ki günümüz dünyasında “gelişmiş” kabul edilen ülkelerde “büyüme” insanlar arasındaki eşitsizlikleri daha da ileri boyutlara taşımıştır. “az -gelişmiş” denilen ülkelerde ise Batı tipi “gelişme”nin tek çaresi olarak o ülkenin tabiat ve insan zenginliğinin yağma edilmesi biçiminde bir kurgu oluşturulmuştur.

Garudy’e göre “az-gelişmiş” ülke yok “egemen” ve “egemenlik altına alınmış” ülkeler vardır. Başka bir ifadeyle “hasta” veya “aldatılmış” ülkeler vardır.²⁷ Bu her iki durum da insan ve tabiat arasında kurulan yanlış bir ilişkinin sonucudur. Zira birisi, egemen devletlerce kaynakları ölçsüz bir şekilde tüketilirken, diğeri de mutluluğun yegane yolunun bu kaynakların fütursuzca kullanımınıdır şeklinde toplumların zihin dünyasında oluşturduğu inançtır. İslami düşüncede bilim sürekli bir şekilde hikmetle birlikte işlev görmüştür. Tabiattaki her şey, bu arada her türlü bilimsel aktivite kişiyi Allah’a yakınlştırıyorsa anlamlı ve önemlidir. Bu da Batı düşüncesinde merkezde gelişme ve büyümenin esas alındığı anlayışa tamamen zıttır. Bu açıdan bakıldığında uzun dönemler boyunca Müslüman bilim insanları her şeyden önce ilahi erdemin yorulmaz takipçileri olmuşlardır. Bu yaklaşım sebebiyledir ki İslami düşüncede bilim ve teknik büyüme ve güçlenmenin ötesinde sürekli bir şekilde daha yüksek amaçlara ulaşmanın bir aracı olarak görülmüştür.

²⁶ Garaudy, *İslam’ın Vadettikleri*, 17.

²⁷ Garaudy, *İslam’ın Vadettikleri*, 96-97.

Bu amaç da temelini tevhidin oluşturduğu ve nihayetinde varoluşun temel gayesine uygun bir yaşamın emredildiği ilahi rıza olarak anlaşılmıştır.

Tarihi süreçte kendisiyle birlikte tabiatın tamamı içindekilerle birlikte kendisine emanet olarak tevdi edilen İslam düşünce biçimi ile, tabiata üstün gelme, ona egemen olma ve tabiatta ki mevcut kaynakları hiç tükenmeyecekmiş yaklaşımıyla tahripkar bir biçimde ondan yararlanmayı esas alan Batı düşüncesine dair bir iki hususa da bu arada işaret etmek gerekir. Buna göre; İslam düşüncesinde insan ve tabiatın uyumu ve insan hayatında tabiatın manevi ehemmiyetinin bilincine dayanan kendi geleneksel dünya görüşleri içinde sanat ve düşünce ihtişamları hasıl etmeye ve geleneksel teknoloji ve bilimi korumaya devam ederken, Batı hızla tabiatı niceliksel olarak incelenebilecek, fethedilebilecek, kontrol ve idare edilecek ve nihayetinde, bir çok bilim adamının muhalefetine rağmen, sonuçları şimdilerde bizzat insan varlığını tehdit eder bir vahşilikle yağmalanacak bir “şey” ya da “cansız varlık” olarak görme mülâhazasına dayanan bir bilim geliştiriyordu. Bunun sonucunda hikmeti esas alan bir anlayış ve kültürden ziyade güce dayanan bu bilimin uygulamalarının Batı’ya büyük bir askeri avantaj kazandırması doğrultusunda devam etmiştir. Gücü esas alan ve tabiata her türlü müdahaleyi meşru gören bu güç merkezli yaklaşım, İslam dünyasının büyük bir kısmını sömürgeleştirmeyi ve nihayetinde yüzyıllar boyu geleneksel Batı medeniyetine paralel olarak gelişen homojen İslam medeniyetini, tamamıyla değilse de, büyük çapta tahrip etmeyi başarmıştır.²⁸ Tabiata hikmet ve imtihanla bakma yerine, araçsallaştırılmış bir meta yaklaşımıyla her şeyi tüketmeyi esas alan bu düşüncenin neticesinde insanlığı bekleyen ciddi tehlikelerden söz edilmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin beraberinde getirebileceği muhtemel felaketler, bu davranışın doğal bir sonucu olarak görülmelidir.

Sonuç

Kur’an düşüncesini merkez alarak yapılan değerlendirmelerde; kainatın bir bütün olarak yaratıcıya işaret eden ayetlerle dolu olduğu, dünya gezegeni ile birlikte, dünyanın içinde yer aldığı galaksinin, insan yaşamına uygun bir şekilde dizayn edildiği ve dünya üzerinde gene insan yaşamının en mükemmel şekilde yaşayabilmesine olanak sağlayan bir biçimde tertiplendiği görülmektedir. Kur’an metninin bütünü içerisinde defaatle bu duruma işaret edilmektedir. Yeryüzünde yaşayan bütün canlılarla birlikte insan cinsine de yeterli düzeyde kaynak ve imkanı barındıran gezegenden yararlanma noktasında Kur’an önce “emanet” sonra da “ahlakilik” çerçevesinde hareketi öngörmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında Kur’an düşüncesinde tabiatla mücadele, ya da tabiata hükmetme yaklaşımları doğru olmayan değerlendirmelerdir. Zira o içindekilerle birlikte insanla beraber bir bütün olarak kendisine emanet edilen bu kaynaklardan yararlanma hakkına sahiptir, ancak tabiatıtan yararlanırken, hiç bir

²⁸ Seyyid Hüseyin Nasr-Katherine O'Brien, *Kutsalın peşinde*, trc. Süleyman Erol Gündüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 206.

şekilde israf, yani tabiat kaynaklarının gerektiğinden fazla tüketilmesi doğru görülmemiştir.

Tevhidi esas alan Kur'an yaklaşımında tabiat içindekilerle birlikte bir birlikteliği ifade etmekte ve topraktan yaratılan insanın da tabiatın bir parçası olması noktasında aynı yapının mütemmimi olduğu, dolayısıyla tabiatı korumanın aynı zamanda insanı koruma ile eşdeğer kabul edildiğine işaret edilmiştir. Tabiat, kendi lisanı haliyle içindekilerle birlikte Allah'ı tesbih ediyorsa, bu tesbih etme eylemine keyfi bir şekilde mani olmak, kainattaki terennümü yok etmeye çalışmakla eş değerde görülmüştür.

O nedenle Hz. Peygamber, savaşlar da dahil, ekine zarar vermeyi, ağaç kesmeyi, tabiatı tahrip etmeyi İslam'a karşı savaş açmak olarak nitelemiştir. "Elinizde bir fidan olduğunda kıyametin kopmasına şahit olsanız bile, o fidanı dikmekten geri durmayın, dikin" diyen bir peygamberin bağlılarının yaşadıkları coğrafyanın bu kadar çorak olduğu düşünüldüğünde, teoride emredilen; tabiatı koruma emrinin Müslüman toplumunda ne kadar dikkate alındığı rahat bir şekilde görülmektedir. Kur'an'ın öngördüğü tabiat tanımı ve peygamberimizin kendi kısa yaşamında pratize ettiği doğayı koruma çabası ne yazık ki Müslüman toplumunda yeteri bir öneme sahip olmamıştır. Uzun dönemler boyunca "çevre ahlakı", "doğayı koruma" gibi günümüz dünyasında yaşamın temel bir parçası olarak kullanılan kavramlar, sanki Müslüman muhayyilesinde hiç yeri olmayan kavramlar gibi algılanmıştır. Ne yazık ki Müslüman toplumunun tabiatı karşı yaklaşımındaki hoyratlık, doğayı tahrip etmesi, böylesi bir değerlendirmenin oluşmasını sağlamıştır. Medeniyet tasavvurunda, İslam'ın farklı disiplinleri içerisinde, özellikle de tasavvuf anlayışında vahdet-i vücud teorisi ile insan ve kainattaki her bir varlığın, mutlak varlığın birer yansıması olduğu ve kendi içinde bir bütünlük oluşturduğu değerlendirmeleri hatırlanacak olursa, Müslüman düşüncesi içerisinde "tabiat" ve "tabiatın korunması" çok farklı bir yere oturmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde, İslam düşüncesinde Doğa ve doğanın korunmasına dair yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesi, Müslüman toplumunun düşünce ve sosyal yaşamlarında doğanın korunmasına dair anlayışın yerleştirilmesinin sağlanması için eğitim müfredatında daha fazla yer verilmesi, buna dair etkinlik alanlarının çoğaltılması bir zorunluluktur.

Kaynakça

- Abdulmatin, İbrahim. *Çevreci ve Dindar (Dinin ne Kadar yeşil)*. Trc. İhsan Durdu, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.
- Ardoğan, Recep. *Varlık Anlayışından Ahlaki Temellere İslam'da Ekoloji*. İstanbul: KLM Yayınları, 2018.
- Aydın, Hüseyin. *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Chittick, William C. *Kozmos'taki Tek Hakikat*. Trc. Ömer Çolakoğlu, İstanbul: Sufi Yayınları, 2000.
- Çiftçi, Adil. *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*. Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Diamond, Jared. *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. Trc. Ülker İnce, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2002.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. Trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. Trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu, 2000.
- Garaudy, Roger. *İslam'ın Vadettikleri*, Trc. Nezih Uzel, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- İbn Sina, *eş-Şifâ, et-Tabüyyât*, Thk. Mahmud Kasım, Kahire, ty.
- İhvân-ı Safâ. *Resailü İhvânı's-Safa ve Hillani'l-Vefa*. Beyrut: Daru Sadır.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Düşüncesi Tarihi*. Ed. M.M. Şerif. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. Trc. Nazife Şişman, İstanbul: İnsan yayınları, 1985.

Nasr, Seyyid Hüseyin-Katherine O'Brien. *Kutsalın peşinde*, Trc. Süleyman Erol Gündüz, İstanbul: İnsan Yay. 1995.

Özdemir, İbrahim-Yükselmiş Münir. *Çevre Sorunları ve İslam*, Ankara: Diyanet Yayınları, 2009.

Weiming, Tu. "Aydınlanma Zihniyetinin Ötesi: Antropokozmik Bir Bakış Açısı", Trc. M. Akif Kayapınar, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/22 (2007/1): 27-38.